

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. I

Fylke: Akershus.

Tilleggsspørsmålnr.

Herad: Kråkstad.

Emne: Ard og Plog

Bygdelag: Kråkstad.

Oppskr. av: Peter Berg.

Gard: Skjønhaug. Slektning
i 1946.

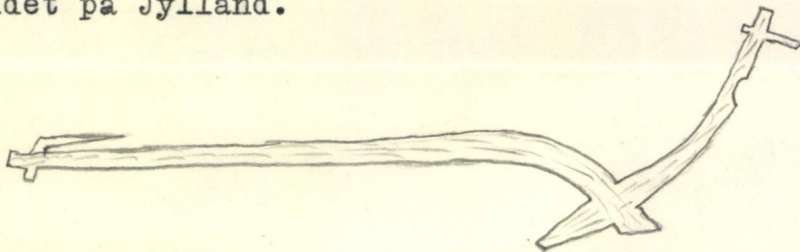
Nuværende (adresse): Villa Aasheim. Kråkstad. G.nr. 32 Br.nr. 2

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

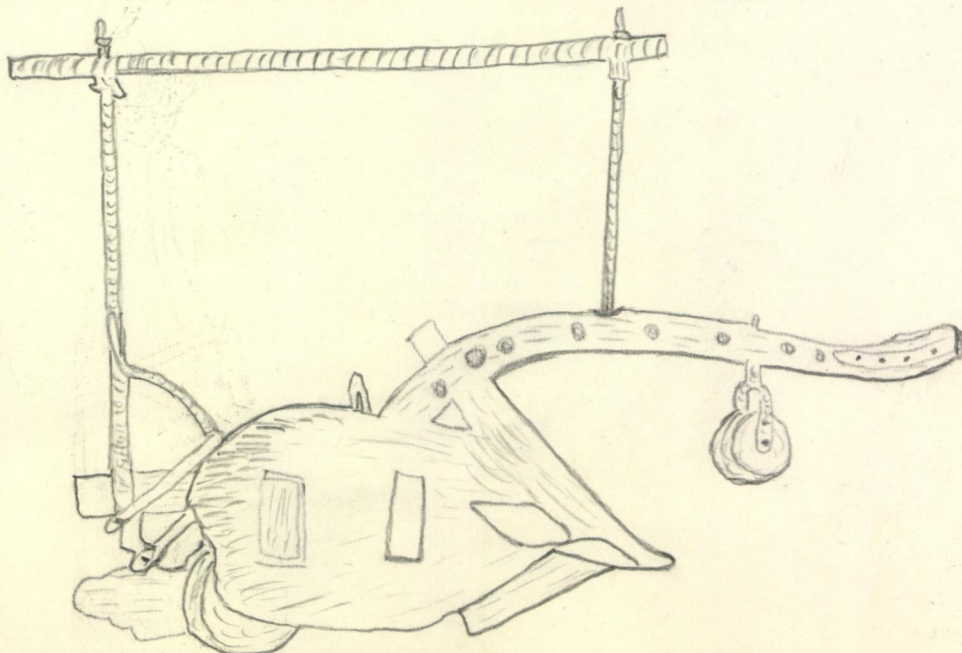
B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

Når en skal svare på dette emne, så er det ingen nulevende her i bygden som kan huske de ælste plogtyper og svare direkte på, om den og den Ard eller plog har været nytta her i bygden. Men da Kråkstad helt fra de ældste tider har været en utpreget jord og akerbruksbygd kan man gå ut fra, at flere av de ældste og primitive plogredskaper har båret brukt her. I bygdeboka - ("Kråkstadboka") har vi en nedtegning av en Ard, som er anført stammende fra bronsealderen og er fundet på Jylland.

Det er nokså sansynlig at lignende ~~Ard~~ eller plogtyper også er brukt her i de alder ældste tider. Dog kan man med sikkerhet si, at plogtyper som dette risset viser har været brukt her i bygden.

Denne plog er innbrakt til Folkemuseet på Bydøy fra

Rullestad i Ski, og da Kråkstad og Ski dengang var et herred kan man gå ut fra, at denne eller lignende plogtype nok også har været brukt på de større i Kråkstad i gammel tid. - Å tidfeste, når Ard eller plog, som kun var forarbeidet av tre, er utbyttet med mere effektive typer, som var forarbeidet delvis av jern, er vanskelig med sikkerhet; men med "Kråkstadboka," som hjemmelsmann, så har vi en 5-års beretning i 1855 fra amtmannen, som siger, - " Af de hensigtsmæssigere Redskaber for Agerbruget, som i den senere Tid især fra England og Sverige ere bleven indførte her, have mange vundet Anerkjendelse, og flere af dem ere bleven temmelig almindelig udbredte, tildels dog med adskillige efter vort Lands Forhold lempede Afændringer i Constructionen.

Dette er særlig Tilfældet med en fra Abildsø Landbrugs-Skole udgaaet ny Model til Plov. ---- Blandt de nyere Constructioner af forskjellige Slags Harver synes især Rulleharven og tildels - - Labbeharven eller Kloreharven, at have fundet villig indgang. Forfærdigelsen af Redskaberne foregår i Almindelighet omkring i Bygderne selv".

Foranstående innberetning nedskrevet ordrett fra "Kråkstadboka".

Angående tidfesting av disse redskaper, så siger "Kråkstadboka" videre:

I 1865 innberetter lensmannen i Kråkstad, at treplogene, hvorav alene ristelen var av jern, er ukjent av nulevende jordbrukerslekt. En av disse ploger, som i 1814 vilde vært ansett som meget brukbar, solgtes 1865 ved en auksjon, som en kuriositet for 12 skilling.

-- Etpar gamle ploger av type nokså liktfigur 16. har jeg fundet på 2 gårder her i Kråkstad. Den ene på Haga gård i Kråkstad, hvor den menes å være brukt til "nybrått" så sent som omkring 1876 -åra av daværende eier av gården Peder Haug f. 1836 død 1916.

Den anden, som er akkurat av samme type, men ikke med fuldt så bratt "ås"- (krokete ås)-. Begge har de samme gjennomgående feste for "ristelen" der innstiledes med "bleier"- (Kiler)-, og så har begge innstillingen bak, hvor "åsen" er festet sammen med styret.

I styret, som er av et krokete trestykke med kroken eller böien vendt bakover og överst todelt til to styrehåndtak, er der i höide med overkant av "veltefjöla", et gjennomgående hull, hvor den bakerste enden av "åsen" er festet ved, at den er tilpasset hullet og ført gjennom dette og låst fast ved en bolt på baksiden. Hullet i styret er så langt i höideretning at "åsen" kan heves og senkes ved plasering av kiler over og under. Ved regulering her får man forskjellig dybde på plogfuren.

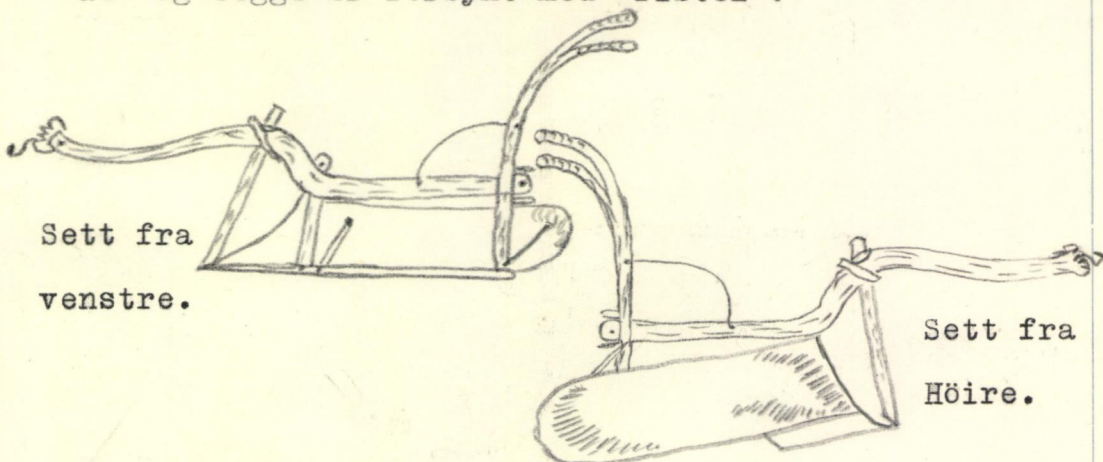
Den sist nevnte av disse ploger er fundet på Berger gård i Kråkstad, men nulevende eier Johan Berger f. 1879 siger, at han for mange år siden kjøpte denne gamle plogen på gården Ambjörnrud i Kråkstad, for han hadde moro av å ha den.

På Ambjörnrud har denne plogen nok været i bruk.

Begge disse ploger hadde "ristel" av jern og "veltefjöla", "Sideskoen" samt støtter for veltefjöla trekkrok- eller "drotten" og forsterkningsklave for

ristelen er av jern. "Veltefjöla" på disse ploger har en svak vridning.

Jeg har forsøkt å lave etpar riss av denne plo- gen, da den avviker litt fra de nedtegnede figurer i det tilsendte skjema, men ligner som sagt meget på fi- gur nr. 16. Dog har begge disse ploger mere krumböiet "ås" og begge er forsynt med "ristel".

En kan derfor med sikkerhet si, at kombinert tre og jernploger av denne type har været brukt her i byg- den. Likeledes kan en vel nokså sikkert si, at typer, som første risset, og som er avbildet i "Kråkstadboka" også har været brukt her.

Det er vel også mulig og nokså sansynlig, at også flere av de i skjemaet avbildede typer ploger og arder har været brukt her, da Kråkstad, som tidligere nevnt helt fra gammel tid har været en utpreget akerbruks- bygd.

Angående typer av "Ard", så kan en ikke finne noe bestemt om disse, når untas "Ard" av nyere typer av jern, som tildels enda brukes til oppdrilling av potetfurer - "potetfårer"- og til å hyppe poteter eller andre rotvekster med. Disse er jo kjendt og har et langt fremstående skjær og to stilbare veltefjöler.

I min ungdom brukte vi ikke andet redskap til oppdrilling og hypping av poteter en denne "Ard" + den såkaldte "pottetharv" - eller "Ugressharv" til smuldring av jorden mellem radene för hyppingen.

Men i følge gamle folks omtale, så har nok også de mere primitive "Arder" i gammel tid været brukt her.

Det fortelles av gamle folk, at for lang tid til- bake, så brukte man å løse jorden på den måte, at man kjörte arden både lengsetter og tversover jordstykket.

Særlig var dette tilfelle för de forbedrede harvtyper kom i bruk.

Som en etterdönning av denne måte å bearbeide jorden på kan jeg huske i min barndom - jadet fore- kommer kanskje enkelte ganger ennu -at når man hadde et stykke en ville "brakke" - enten fordi en hadde fått forlite såkorn om våren eller, at man skulle brakke på grund av, at dette stykket var meget befengt med ugres, og da i sommerens löp skulle renses til bruk for höst- sed, da kunne man bruke denne metode å drille opp dette stykket med "Arden" flere ganger på sommeren og i fle- re retninger. Man oppnådde da å drepe ugres.

De forannevnte plogtyper har uten tvil været for- arbeidet i bygdesmiene.

I Kråkstad hadde vi omkring 1880 - 85 åra to brødre som hadde bygdesmie på et sted der kaldtes "Aaspeleli". Brødrene brukte også dette navn som etternavn.

(En kjenner ikke fødselsår og dødsår for disse to.)

Disse brødre forarbeidet en plog, som var lavet både av tre og jern. "Aasen" og styret var av tre og resten av jern.

Denne plog, som blev kaldet "Aaspeleli-plogen" kom ibruk omkring 1880 - 85 og blev helt revolusjonerende i forhold til de ploger man hadde før, da den gikk langt lettere og gjorde mye penere og bedre arbeide en man var vandt med før.

I Kråkstad kom denne plogen ibruk på hver gård og avløste helt de ældre typer. Ja, den blev kjendt og brukt også langt ut over de omliggende bygder.

Jeg har selv brukt denne plogen i min oppvekst og vi hadde ingen anden plog før de nyere Amerikanske stålploger som "Oliverplogen", "Syrakusplogen" med flere blev innført. -----

Senere, eller etpar år etter denne plogen blev kjendt og fik ry, begyndte andre bygdesmeder med mere eller mindre hell å gjøre ploger av samme type som "Aaspeleli-plogen".

Vi hadde her i Kråkstad en bygdesmed som hedde Hans Paulsen Vallebekk - han drev smiehåndtverket fra omkring 1880 til 1924 åra.

Pausen Vallebek var f. 1845 og døde 1925. Han gjorde etterligning av "Aaspeleli-plogen" med stort hell. Sønnen Sigurd har denne dag i dag et eksemplar av hans ploger, og som han fremdeles bruker.

Paulsens ploger var nøiaktig lik "Aaspeleli-plogen". Men han brukte som regel å skjöte det treemne som utgjorde "asen" og venstre styrearm, da det var vanskelig å skaffe emne, der i hele sin lengde, hadde de nødvendige böiningen. Skjöten var da i böien opover mot styrearmen. (Se venstre riss.)

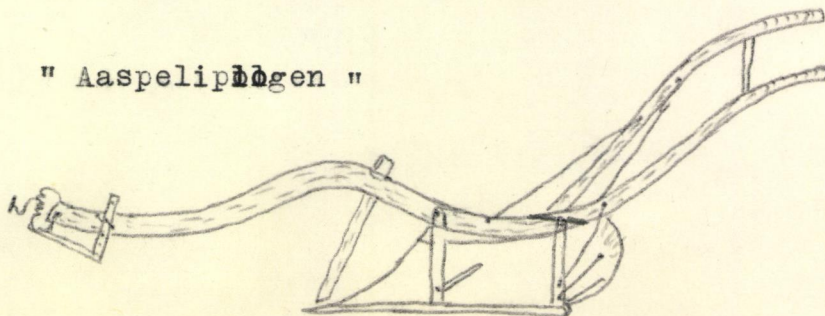
Denne "Aaspeleli-plogen" var "framifrå" til å gå, når den var rett innstillet.

Jeg husker en gang jeg brukte denne plogen - det hadde været bra med regn om hösten, så grasbakken var "mjuk og smidig". Når jeg hadde "föraopp" teigen, så kunne jeg slippe styret og plogen gikk lange stykker uten at jeg behövde å ta i styret.

Plogen blev også i sin tid brukt ved premie - konkuransen for plöiing.

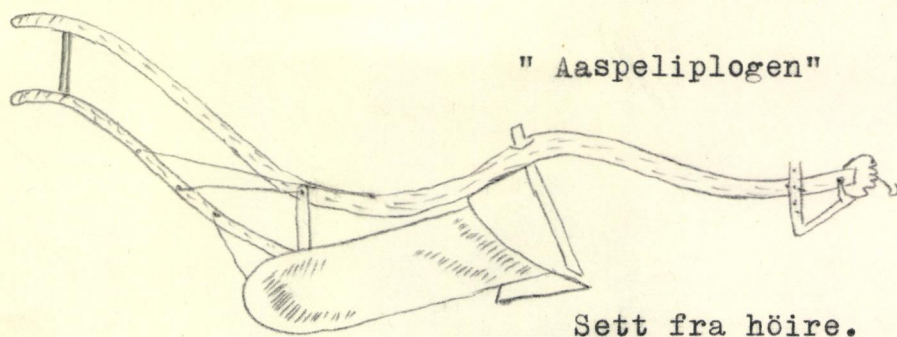
Hos Johan Berger Kråkstad står enda en ekte "Aaspeleli-plog", og han bruker fremdeles å "föraopp" plogteigen med den.

" Aaspeleli-plogen "

Sett fra venstre.

For å illustrere denne plog best mulig har en forsøkt å tegne plogen seet både fra venstre og høire side.

"Aasen" Og venstre styresarm var på de første lavede "Aaspeliploger" et sammenhengende trestykke forarbeidet av Bjerk, Ask eller anden seig, hard tresort og av et emne, som hadde de nødvendige og naturlige böininger. Senere forekom det nok, at ~~også~~ dette trestykket blev skjötet også på Aaspeliplogen - slik som nevnt forand da det var vanskelig å finne emner lange nok med de nødvendige böininger.

Den høire styresarm ~~styresarm~~ er festet på inder-siden av "veltefjöla" og holdt på plass med støttestenger av jern.

"Veltefjöla" er forholdsvis smal og langstrakt og vridd i en langstrakt form slik, at den "smyger" lett under "plogvelta" - "Plogtörva" -.

Når "ristelen", som er en ca. ~~2 1/2~~ 2 - 1/2 a 3 tommer bred, var holdt skarp, så gikk denne plogen lett.

"Ristelen" innstilledes med kiler. Dybden for plogfura - "Plauföra" - og bredden av torva blev innstillet ved trekanordningen - slik som risset viser.

Denne plogen var gjev og blev brukt helt til de nyere store jern og stålploger kom på markedet.

"

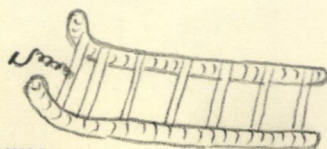
Ad: de oppførte spørsmål:

1. Her kan man svare ja.
2. Bruksmåten fremgår av foranstående. Men har aldrig hørt, at kornet er nedmyldet med ard. Dertil blev det brukt de harver man i de forskjellige tidsskifter hadde til rådighet. På mindre steder og plasser er nok også grev og rive brukt. - Grev til å løse og smuldre jorden med og til nedmuldning av kornet riven.
3. Svaret her fremgår av foranstående. I de ældste tider hadde vel navnet på den redskap en kaldte "Ard" en anden betydning for bruksmåten av dette redskap en nu.

Når man nu, og også for nokså mange år tilbake, nevner ard, så er dette et redskap, som brukes både til oppdrilling og til hypping.

Særskildt navn for redskap til hypping av poteter, kål, kålrot o.s.v. fik man her først etter de såkaldte "hestehakker" med hyppeskjær kom i handlen.

4. Se foranstående.
5. Kan ikke med sikkerhet siges - en kjenner kun til de løse sjeker eller såkaldte "skokler".
6. Ja, på ard og plog - "skjær, veltefjöl, ås styret og drott" - (trekkanordning).
Skoklene indeles i "Hummul, skoklekjepper, jernviu og krok, og for "beiteskokler" også "langhummul".
7. Forskjel på skjærbredden kjenner man ikke til för man fikk de løse hyppekjær til hestehakken.
8. På de senere kjendte arder er der to veltefjöler og disse er stilbare, så bredden på furen kan gjøres forskjellig.
9. Ukjendt.
10. Nei denne form for innstilling er ukjendt.
De senere typer for ard - den av jern - er dybden innstillet ved et stilbart hjul eller slepesko foran.
11. De typer en kjenner her fremgår av foranstående.
12. Ja, til omkring 1890 åra var det vel bygdesmedene som laget disse redskaper.
13. De mere moderne og forbedrede redskaper begyndte å komme omkring 1900, men noe skarpt skille fra gammel til ny tid på dette område er vanskelig å bestemme, da det jo i visse tilfeller enda brukes redskaper av denne art, som må betegnes som gammel. - For eks. "Aaspeploegen".
14. Det som er kjendt her fremgår av foranstående.
15. Ja, plogspaden er kjendt her. På "Aaspeploegen" var der anbrakt fremme på siden av "åsen" en bred jærnkrampe til bruk for feste av plogspaden under kjöringen.
16. Ploegen blev veltet til höire side på veltefjöla under tomgangkjöring.
17. Det var ofte fremme på aasen anbrakt en trekloss eller jærnböile for å ungå slitasje ved tomkjöring.
En kjenner ikke noe andet navn på denne en slepesko.
18. Nei, i Kråkstad hvor det er utpreget flatland er både höire og venstreplog neppe brukt.
19. Den dybden som bruktes og brukes idag avhang og avhenger meget av jordsmonnet - matjordes dybde.
20. Ja, de en kjenner brukt til såkaldt plöiing var forsynt med "ristel".
Ard til drilling og hypping hadde ikke ristel.
21. Ukjendt.
22. Ja, en såkaldt "treskonning". Se risset.

23. Ukjent.

Her i Kråkstad forstår man med navnet plog eller "Plau" den redskap som en tar op nyt akerland med og som velter jorden tilside.

"Arden" er smuldringsredskap og til bruk for drilling og hypping.

Plogen blir i vanlig bygdemål bemerket med "Plauen"

Arden blir i bygdemålet kaldet "Al" - tykk l.

Arden er hankjonn i bygdemålet her.

Kråkstad 7de januar 1949.

2815

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING